

Ситник Д. О.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ У КИЄВІ (1941–1943)

Нині студії з питань колабораціонізму на регіональному рівні є доволі перспективним напрямом дослідження. Оскільки наявна історіографія з питання організації київської поліції не задовольняє потреб дослідників, автор звернув увагу на фактологічний бік зазначеної проблеми. Зокрема, висвітлено процес формування української поліції у Києві. Базуючись на джерельній базі та історіографії, автор спробував виявити специфіку організації роботи Української охоронної поліції в контексті створення окупаційної німецької адміністрації. Особливу увагу звернено на основні етапи формування міської поліції, її структуру, чисельність і керівний особовий склад.

Поданий фактологічний матеріал, який стосується організації київської поліції, дасть змогу ширше зрозуміти загальні тенденції створення подібних загонів поліції у всіх регіонах Райхскомісаріату Україна. Автор свідомо зазначив основні біографічні дані, позаяк наразі залишається невідомим керівний склад частин київської поліції. Окреслення таких відомостей допоможе іншим дослідникам, зокрема, віднайти частини біографій відомих членів українського націоналістичного підпілля та еміграції.

Ключові слова: Київ, колабораціонізм, українська допоміжна поліція, Українська охоронна поліція, Schutzmannschaft.

Вступ

Дослідження історії української поліції на окупованих територіях України є доволі перспективною темою. Адже лише на території Райхскомісаріату Україна (РКУ) близько 150–170 тисяч місцевих перебували на службі в поліцейських органах.¹ Однак частина наявних студій стосуються функціонування поліції на Волині та Галичині.² Як показали дослідники, історія цього регіону трохи різниться від підрадянської України (в кордонах до 1939 р.), оскільки це була, як її окреслив Тімоті Снайдер, зона «подвійної окупації».³ Настрої місцевого населення у таких регіонах (Західна Україна, Прибалтика) відрізнялися від загальнорадянських. Персональний склад поліції становили особи, що мали більше антибільшовицьких інтенцій, аніж це було серед підрадянських українців. Вплив націоналістичного підпілля на місцеву поліцію Галичини та

Волині був доволі потужний і тривав упродовж усієї окупації.

Наразі ми маємо декілька комплексних досліджень, що відображають роботу допоміжної поліції на окупованих територіях УРСР.⁴ Побачили світ багато якісних досліджень регіонального характеру.⁵ Місцеву поліцію генерального округу Київ також уже розглядали дослідники.⁶ Автори таких розвідок, переважно, послуговуються концепціями, що їх висунув Крістофер Браунінг.⁷ До фокусу цих розвідок часто потрапляє лише перший рік окупації, коли українські націоналісти обіймали керівні посади в поліції. Це пояснюється тим, що в цей час було знищено величезну кількість єврейського населення.

¹ Александр Прусин, «Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941–1943: действия и мотивации», *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі* 1 (2007): 35.

² Наведемо лише декілька: Іван Качановський, «ОУН (б) та нацистські масові вбивства влітку 1941 р. на історичній Волині», *Україна Модерна* 20 (2013): 220–235; David Rich, «Armed Ukrainians in L'viv: Ukrainian Militia, Ukrainian Police, 1941 to 1942», *Canadian-American Slavic Studies* 48, no. 3 (2014): 271–287; Кай Струве, «Команда особого призначення «Львов», українська милиция и т. н. «Дни Петлюры» 25–26 июля 1941-ого года», *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры* 1 (2017): 235–252.

³ Тімоті Снайдер, *Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном* (Київ: Laurus, 2018), 188–191, 192–193.

⁴ Martin Dean, *Collaboration during the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44* (New York, 2000); Іван Дерейко, *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки)* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2012).

⁵ Наведемо лише декілька: Yuri Radchenko, ««We Emptied our Magazines into Them»: The Ukrainian Auxiliary Police and the Holocaust in Generalbezirk Charkow, 1941–1943», *Yad Vashem Studies* 41, no. 1 (2013): 63–98; Роман Шляхтич, «Участь місцевої допоміжної поліції у Голокості на Криворіжжі (1941–1942 рр.)», *Голокост і сучасність* 1 (14) (2016): 75–88.

⁶ Наведемо лише декілька: Віталій Нахманович, «До питання про склад учасників каральних акцій в окупованому Києві (1941–1943)», в *Друга світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.* (Київ: Зовнішторгвидав, 2007), 227–262; Прусин, «Украинская полиция», 31–59.

⁷ Зокрема, Браунінг розвинув концепцію «пересічності» військових злочинців: Christopher Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York: Harper Collins, 1992), 177–184.

Тому у цих працях привернуто увагу до співучасті місцевої поліції у Голокості. Такі випадки історики зафіксували у всіх регіонах окупаційної зони. Іншим акцентом таких досліджень є мотивація поліцейських. Відповідно до історіографії, спектр мотивів особового складу поліції був дуже різним – від ідеологічної колаборації, до здебільшого, конформізму та опортунізму. Саме тому створення колективного портрета поліцейських виявилось неможливим завданням. На жаль, структуру та етапи формування загонів локальної поліції в таких розвідках докладно не висвітлено.

Отже, історіографія питання хоч і є розгалуженою, проте не задовольняє усіх потреб дослідників історії української допоміжної поліції. Тому автор поставив собі за мету окреслити процес формування охоронної поліції у Києві, базуючись на архівних матеріалах декількох установ.

Документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) з цього питання, – це, насамперед, протоколи допитів. Зважаючи на специфіку умов допиту, поставлені запитання та відповіді допитуваних осіб потребують (власне, як і будь-яке інше джерело) додаткового документального підтвердження. Документи Державного архіву Київської області (ДАКО) представлені, переважно, внутрішньою документацією членів української поліції. Мікрофільми Національного управління архівів та документації США (NARA) містять зведення німецьких військових і цивільних адміністрацій про події на окупованих територіях СРСР.

Зауважимо, що в цій статті ми не розглядаємо діяльність інших київських поліцейських структур, як-от охоронних батальйонів, Української кримінальної поліції тощо. В тексті ми оминули питання залучення місцевої поліції до злочинів проти цивільного населення, позаяк ця тема не є предметом нашого дослідження, проте є доволі перспективною для подальших розвідок. Історіографічні дискусії, що точаться довкола теми співучасті українських поліцейських у Голокості, ми також не розглядаємо. Окрім цього, на нашу думку, термін «колабораціонізм» належить до позаполітичної площини, а тому не має емоційного забарвлення і означає, буквально, співпрацю певних ненімецьких груп (або окремих) осіб із німецькими установами.

Структура, чисельність, особовий склад

19 вересня 1941 р. до Києва увійшли передові частини німецьких військ. Разом із ними прибула похідна група ОУН (м), яка розпочала формування

нового адміністративного апарату.⁸ Створення поліції було ініційовано її членами, а 21 і 23 вересня з Житомира до Києва прибули перші загони націоналістів. Перша, «організаційна», група мельниківців на чолі з Петром Онуфриком («Коник») ⁹ складалася з 18 осіб. Незабаром, за згодою із німецькою військовою адміністрацією, прибула група бійців із колишніх військовополонених під командуванням Івана Кедюлича.¹⁰

Відомо, що члени похідних груп ОУН обох фракцій часто виступали як фундатори місцевої адміністрації на окупованих територіях УРСР. Зокрема, ми знаємо, що формування адміністрації (зокрема української поліції) на Київщині розпочалося за ініціативи членів ОУН (м).¹¹ Відтак українські націоналісти намагалися швидко зміцнити позиції і планували поширювати свій партійний вплив. Унаслідок цього постали плани зі створення власних силових структур. За висловом одного з провідних діячів ОУН (м) Миколи Капустянського, особовий склад (київської) поліції мав би стати «зародком української армії, котра б зуміла збройним шляхом встановити на Україні самостійну державу».¹² Документи німецького походження підтверджують цю тезу. У травні 1942 р. до рук служби безпеки Третього райху потрапила документація українських націоналістів, згідно з якою новостворена українська поліція посідала місце бойової організації (*Kampforganisation*). Службу в ній націоналісти розглядали як певний перехідний (вишкільний) етап до організації справжнього війська.¹³ Врешті, останнє було важливою складовою першочергової задекларованої націоналістами мети – створення Української держави.

Особовий склад київської поліції на першому етапі формували, переважно, колишні військовополонені Київського та Житомирського таборів. Їхній вибір міг бути пов'язаний з умовами, до яких вони потрапили: смертність у таборах для військовополонених була високою. Лише до лютого 1942 р. в німецькому полоні було вбито або загинули близько 2 млн червоноармійців, а загальна кількість жертв серед військовополонених за всю війну становила близько 3,3 млн

⁸ Анатолій Кабайда, «1941.» в *Календар-альманах «Нового шляху»* (Торонто: Новий шлях, 1991), 47.

⁹ Пізніше керував роботою харківської поліції: Radchenko, ««We Emptied»,» 72–73.

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 12.

¹¹ Качановський, «ОУН(б) та нацистські масові вбивства,» 232–233.

¹² ГДА СБУ, ф. 5, спр. 26748, арк. 63–64.

¹³ National Archives and Records Administration (NARA), T175, roll 235, frame 2724411.

осіб.¹⁴ Тож військовополонені намагалися будь-яким способом вийти з табору. До згаданих таборів навідувалися мельниківці, які пропонували полоненим роботу в поліції. Зокрема, у вересні 1941 р. вони відбирали групу з майже двохсот осіб у Житомирському таборі для роботи в київській поліції.¹⁵

29 вересня (за іншою версією – 1 жовтня) офіційно розпочала роботу Команда української поліції Київської області (за адресою вул. Короленка, 15). Від початку формування поліції, в більшості випадків, керівні посади обіймали члени ОУН або колишні військові емігранти часів Української революції 1917–1921 рр. Зокрема, на чолі обласної команди було призначено емігранта Григорія Захвалінського.¹⁶ До 15 жовтня в межах компетенції обласної команди сформовано Міську команду поліції, комендантом якої призначили мельниківця під псевдонімом «Орлик»¹⁷ (ймовірно, Анатолій Конкель). У жовтні поступово оформлювалася структура міської поліції, яку поділяли на райони (*Schutzmannschaftsreviere*) та підрайони (*Unterreviere*).¹⁸ У першій половині жовтня 1941 р. до Києва почали прибувати члени військової формации ОУН (м) – так званого Буковинського куреня, які деякий час допомагали районній поліції виконувати охорону міських вулиць.¹⁹

Незабаром після захоплення Києва німецькими військами розпочалася перша кампанія з набору до новоствореної міської поліції. У жовтні 1941 р. в газетах з'явилися оголошення про набір до української поліції. За умовами прийому, кандидати мали бути українцями, які проходили військову службу, мати гарну статуру

та мінімальну освіту. До поліції не приймали осіб, що мали кримінальне й політичне (членство у партії, НКВС тощо) минуле.²⁰ Кандидати мали проходити комісію з перевірки особового складу, яка складалася з 5–6 осіб. За результатами співбесіди з кандидатом комісія робила висновок про його (не)зарахування до поліції певного району.²¹

Окремі біографії членів поліції свідчать, що на офіційно встановлені критерії для відбору кандидатів часто не зважали. Наприклад, шуцман Савелій Тарасенко не мав освіти взагалі.²² Керівництву поліції було відомо про кримінальне минуле Миколи Пилипенка, якого взяли на роботу.²³ За деякими підрахунками, приблизно 20 % поліцейських були в минулому радянськими функціонерами.²⁴ Наприклад, у поліції опинився Вадим Макієвський – колишній член ВКП (б) і службовець НКВС.²⁵

Від 20 жовтня 1941 р. до Києва почали прибувати органи німецької цивільної адміністрації, а з 29 жовтня – представники німецької поліції на чолі з командиром Штунде. Вони перейняли контроль над українською поліцією від військового коменданта міста Курта Ебергарда. У цей час відбулися перші зміни в організації поліції. По-перше, *Українську народну міліцію перейменували на Українську охоронну поліцію* (УОП). По-друге, штаб київської поліції відтепер підпорядковувався німецькій поліції, а за всіма українськими комендантами закріплювались німецькі офіцери нагляду (*Aufsichtsoffiziere*). Останні мали право відмінити будь-які вказівки українських голів.²⁶

Потрібно зазначити, що до обов'язків Української охоронної поліції належали завдання переважно охоронного та вартового характеру. Окрім патрулювання вулиць, поліцейських могли використовувати для конвоювання та охорони єврейських гетто, таборів для військовополонених тощо.²⁷ Насправді, коло діяльності поліції було дуже широким і не обмежувалося чітко прописаними обов'язками. Почасті членів поліції могли залучати до «спеціальних завдань», а саме *«переслідування партійців, активістів і всіх осіб, непокірних фашистській владі, виконувати арешти і розстріли»*.²⁸

¹⁴ Кристиан Штрайт, «Они нам не товарищи...»: *Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг.* (Москва: АНО «Русское историческое общество», 2009), 18, 135.

¹⁵ Кость Гіммельрайх, *Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»* (Торонто: Літопис УПА, 1987), 90–91.

¹⁶ Існує деяка плутанина щодо його імені, адже у джерелах і літературі частіше знаходимо людей із таким самим прізвищем, але на ім'я Сергій або Петро. Можна припустити, що Григорій Захвалінський був комендантом української поліції Києва, а Петро Захвалінський – командиром 115-го охоронного батальйону. Важко сказати, чи це справді були дві різні особи зі схожими біографіями, адже співробітники київської поліції не згадують про щось подібне. Цілоком імовірно, що плутанину спричинено специфікою джерел (спогадів). На користь цієї версії також свідчить те, що будімо різні Петро та Григорій Захвалінські мали однакові звання у війську – курінний: Дерейко, *Місцеві формування*, 67, 69. У документах київської поліції, а також свідченнях колишніх поліцаїв згадано про коменданта Григорія Захвалінського. Його особистий охоронець називав те саме ім'я: ГДА СБУ, ф. 5, спр. 59280, арк. 21.

¹⁷ Олександр Кучерук, «Початковий період діяльності української поліції Києва у вересні–грудні 1941,» <http://kmoun.info/2016/10/10/o-kucheruk-pochatkoviy-period-diyalnosti-ukrayinskoj-politsiyi-kiyeva-u-veresni-grudni-1941/>

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 12.

¹⁹ Кучерук, «Початковий період».

²⁰ *Українське слово* (Київ), 1941, 8 жовтня, 4.

²¹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 46829, арк. 26 зв.

²² Там само, спр. 50602, арк. 299.

²³ Там само, спр. 46829, арк. 26 зв.

²⁴ Дерейко, *Місцеві формування*, 85.

²⁵ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 51178, арк. 9–9 зв., 40, 54 зв.

²⁶ Кабайда, «1941», 55; ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 12.

²⁷ Dean, *Collaboration*, 69–70.

²⁸ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 70029фп, арк. 23 зв.

Зі зміною політичної та військової ситуації членів охоронної поліції залучали до завдань іншого характеру, зокрема до арештів місцевого населення з подальшою відправкою на примусові роботи до Німеччини.²⁹ Київську поліцію використовували з цією метою уже з квітня 1942 р. Відбувалося це двома способами: районна управа направляла до поліції списки осіб, яких потрібно заарештувати, або поліція влаштувала облави на місцевих базарах і шукала людей без документів. Наприклад, Софіївська районна управа передавала до райполіції списки осіб на відправлення до Німеччини. За весь період існування райуправи близько 800 осіб були занесені до списків, із яких більше ніж чверть заарештували поліцейські.³⁰ Ще один приклад – найбільша поліцейська облава, влаштована влітку 1943 р. на Галицькому ринку (сучасна площа Перемоги), під час якої було затримано близько тисячі осіб.³¹

Упродовж перших двох місяців окупації мельниківці змогли зміцнити власні позиції в адміністративному апараті Києва. Їхня ідеологія і нарощений вплив стали загрозою для німецької влади, тому 12–13 грудня 1941 р. розпочалися арешти мельниківців. Постраждали також і члени української поліції, зокрема відомо, що розстріляли щонайменше вісьмох «керівних членів» київської поліції. У цьому списку був начальник слідчого відділу Роман Біда («Гордон»).³² Офіційною причиною арешту було самочинне звільнення поліцейськими заарештованих раніше членів ОУН (б).³³ Зміна ставлення окупаційної влади до мельниківців і розгортання репресій знаменують початок поступового переходу української поліції під повний контроль німецької.

Від 1 січня 1942 р. структуру охоронної поліції розпочали формувати за німецьким зразком. Було ліквідовано Команду поліції Київської області, натомість залишилася лише міська Українська охоронна поліція. 9 січня 1942 р. командування німецької поліції видало наказ про присвоєння нумерації (Polizei Reviere Nummer) 12 районам, а 31 січня ліквідувало Київську районну поліцію (міських околиць).³⁴ Відтепер під юрисдикцією київської поліції функціонували 11 райполіцій (додаток 1).

²⁹ Dean, *Collaboration*, 70; ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 6, арк. 16.

³⁰ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 59056, арк. 33.

³¹ Там само, арк. 33 зв.; ф. 11, спр. 769, т. 6, арк. 17.

³² Кучерук, «Початковий період».

³³ NARA, T315, roll 2218, frame 000639.

³⁴ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р-2726, оп. 1, спр. 1, арк. 6, 13 зв.; Кучерук, «Початковий період».

Репресії проти мельниківців не завершилися у грудні 1941 р. Зокрема, у квітні 1942 р. було заарештовано коменданта київської поліції Захвалінського,³⁵ а на його місце призначено Володимира Буткевича.³⁶ Розгорнуті арешти змусили більшість відомих членів ОУН (м) втекти з Києва, а решту – законспіруватися ще глибше.³⁷ Причому одночасно відбувалися пошуки радянської агентури у лавах поліції.³⁸

Потрібно зазначити, що відтоді на керівних посадах київської поліції перебували, переважно, колишні діячі Української революції 1917–1921 рр. До поліції їх направляла Українська генеральна рада комбатантів, створена незадовго до війни. Колишніх військових призначали на місця комендантів поліції.³⁹

Зокрема, серед групи французьких емігрантів, які прибули упродовж осені 1941 р., найпевніше були майбутні: комендант київської поліції Буткевич і його ад'ютант Степан Зинь, а також комендант II відтинку штабу поліції Миколай Некрасов. Окрім уже згаданих, до емігрантів також належали: Аркадій Арсенів, Олександр Бурлій, Павло Кульчицький, Василь Куценко, Ігнат Купрійчук, Григорій Хомічевський тощо.⁴⁰ Наприклад, комендант Святошинської райполіції Аркадій Арсенів, як колишній учасник революції та емігрант, прибув до Києва разом із німцями восени 1941 р. Під час роботи в поліції він, за характеристикою одного з керівних її службовців, був «один з активних комендантів поліції, вислужувався перед німцями».⁴¹ Комендант Подільської райполіції Василь Куценко воював

³⁵ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 59280, арк. 91 зв. Після арешту, влітку 1942 р. Захвалінського направили до 115-го охоронного батальйону, що пізніше перебував у Білорусі: Михайло Марченко, «Спогади червоноармійця. Початок війни. 1941-й рік», в *Київ 1941 р. Бабин Яр: Спогади сучасників*, відп. ред. В. Даниленко; упоряд. С. Кот (Київ: Інститут історії України, 2019), 42.

³⁶ Буткевич був колишнім емігрантом і прибув разом із німцями до Києва із Франції. Він також мав зв'язок з ОУН (м): ГДА СБУ, ф. 5, спр. 56699, арк. 15; Кучерук, «Початковий період». У літературі можна натрапити на Леоніда Буткевича – учасника битви під Крутами, який мав доволі схожу біографію: Ярослав Тинченко, *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)* (Київ: Темпора, 2007), 216. Річ у тім, що Л. Буткевич та С. Захвалінський були учасниками бою під Крутами, а Г. Захвалінський та В. Буткевич – комендантами поліції. Тож є велика ймовірність, що це були одні й ті самі люди, які послуговувалися іншими іменами.

³⁷ Наприклад, із Києва втекли Кедюлич і «Діброва»: ГДА СБУ, ф. 5, спр. 26748, арк. 65–66, 154–155.

³⁸ Нам відомо щонайменше про одного радянського агента у штабі поліції – машиністку під псевдо «штабная»: ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 8 зв.

³⁹ *Українська політична еміграція 1919–1945*, упор. В. Лозицький, О. Бажан, С. Власенко та інші (Київ: Парламентське видавництво, 2008), 701.

⁴⁰ Складено за: ГДА СБУ, ф. 5, спр. 56699, арк. 16–20; спр. 26748, арк. 152–168.

⁴¹ Там само, ф. 5, спр. 26748, арк. 166–167.

під командуванням генерала Юрія Тютюнника в часи революції, а після інтернування відправився до Франції.⁴² За свою роботу на посаді коменданта був нагороджений медаллю і відправлений на екскурсію до Німеччини⁴³ (додаток 2).

Улітку 1942 р. (в першій половині серпня) відбулася чергова реорганізація Української охоронної поліції.⁴⁴ Імовірно, поштовхом до такого кроку стали перші випуски частини курсантів поліцейської школи, які мали поступово обійняти керівні посади в апараті.⁴⁵ Реорганізація збігається у часі з виданням Гітлером директиви № 46, за якою санкціонувався збільшення чисельності локальної поліції з ненімецьких народів на окупованих територіях СРСР.⁴⁶ Тож унаслідок реорганізації змінився керівний склад: комендантом поліції призначили мельниківця Анатолія Кабайду.⁴⁷ Саме він керував усією українською поліцією міста найдовше – з липня–серпня 1942 р. до жовтня 1943 р. Від цього часу структура поліції зберігалася майже без змін аж до початку повної евакуації української поліції з Києва 3 жовтня 1943 р.

На вершині ієрархії стояв сформований Центральний штаб Української охоронної поліції (на вул. Готській, 5а), якому підпорядковувалися п'ять відділів. Було сформовано два поліцейські «відтинки», що стали самостійними адміністративними одиницями. І відтинок штабу⁴⁸ (*Abschnitt I*) контролював роботу поліції п'яти районів міста (з усіма підрайонами): 1-го Шевченківського, 3-го Богданівського, 4-го Печерського, 5-го Ярославського та 11-го Дарницького. II відтинок штабу⁴⁹ (*Abschnitt II*) контролював шість районів: 2-й Подільський, 6-й Залізничний, 7-й Володимирський, 8-й Святошинський, 9-й Софіївський, 10-й Куренівський. Окрім цього, центральному штабу були підпорядковані такі підрозділи: навчальні сотні (*ukr. Lehrgang*), команда охорони

торфу (*Torfschutz*), допоміжний поліцейський загін у Пущі-Водиці, музикальний оркестр тощо.⁵⁰

Згодом, за наказом коменданта кийвської поліції Кабайди від 13 жовтня 1942 р. було створено штабну сотню (*Stabskompanie*) та сотню важкої зброї (*Schwere Kompanie*). Як було зазначено в наказі, після «расової комісії» туди призначили 196 членів райполіції, що мали «гарні фізичні показники»: до штабної сотні – 136, решту – до сотні важкої зброї. Обидві сотні підпорядковувалися штабу української поліції в Києві й розташовувалися на вул. Берлінській, 38 (нині вул. Інститутська).⁵¹ До завдань штабної сотні (командир – Іван Лисниченко) належала охорона об'єктів так званого урядового кварталу – історичного району Липки (будівель адміністративних установ окупаційної влади; житлових приміщень офіцерів окупаційної влади, зокрема жандармерії на вул. Німецькій (нині Липська)); центрального штабу поліції; розташування штабу сотні.⁵²

Чисельність української охоронної поліції Києва не була сталою, зокрема, до листопада 1941 р. вона становила 500 осіб.⁵³ Загальна кількість співробітників поліції у генеральному окрузі Київ станом на листопад 1942 р. – 13 016 осіб. 3-поміж них в околицях Києва службу проходили 4262 поліцейські.⁵⁴ Чисельність місцевих, які працювали в допоміжній поліції Києва у березні 1943 р., ми оцінюємо у 1800–2000 осіб.⁵⁵ Відповідно до потреб німецької адміністрації, за наявності особливих умов, чисельність поліції могла змінюватися. Зокрема, у розпал партизанської війни в Білорусі за наказом Гімmlера від 18 серпня 1942 р. збільшувалася чисельність поліції на окупованих радянських територіях.⁵⁶ У цей час кількість поліцейських однієї райполіції Києва могла становити понад 120 осіб.

Організація вишколу

Часто до поліції вступали особи, котрі не мали відповідної освіти, тож у травні 1942 р. при штабі української поліції було санкціоновано створення поліцейських курсів за назвою «Вишкіл». Три навчальні сотні формували особовий склад (викладачів і курсантів) курсів, які викладали

⁴² Там само, спр. 56699, арк. 16; Тинченко, *Офіцерський корпус*, 261.

⁴³ Там само, спр. 26748, арк. 161–162.

⁴⁴ За повідомленням Кабайди можна приблизно вирахувати що дату: ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 11.

⁴⁵ Там само, ф. 5, спр. 59613, арк. 54.

⁴⁶ Dean, *Collaboration*, 66.

⁴⁷ Анатолій Кабайда (Жуківський) – народився у 1912 р. в с. Пегарівка (нині Сумська область), а після революції його родини емігрувала до Луцька. До 1937 р. він навчався у Данцигу, мав зв'язок із членами ОУН. Упродовж 1938–1939 рр. був фігурантом судового процесу проти членів ОУН на Волині. З початком німецько-радянської війни був направлений на допомогу Бульбіворовцю. Останнім пізніше призначений до Києва як зв'язковий «Поліської Січі». Підопічні у кийвській поліції характеризували його як «переконаного націоналіста»: ГДА СБУ, ф. 5, спр. 26748, арк. 157; *Діло* (Львів), 1939, 27 травня, 8; *Київ 1941 р. Бабин Яр: Спогади сучасників*, відп. ред. В. Даниленко; упоряд. С. Кот (Київ: Інститут історії України, 2019), 11–12.

⁴⁸ Був розташований на вул. Львівській, 91. Українські коменданти – Арсеній Мельничук, Миколай Некрасов.

⁴⁹ Розміщувався у будівлі штабу поліції. Український комендант – Володимир Буткевич.

⁵⁰ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 3, арк. 15, 17–18; NARA, T315, roll 1634, frames 000958–000959; *Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб. До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників: Збірник документів та матеріалів*, упор. Т. Вронська та інші (Київ; Львів, 2003), 434.

⁵¹ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 6, арк. 5–6.

⁵² ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 6, арк. 1, 8; ф. 5, спр. 59613, арк. 26 зв.

⁵³ Кучерук, «Початковий період».

⁵⁴ Прусин, «Українська поліція», 35.

⁵⁵ NARA, T315, roll 1634, frames 000958–000960.

⁵⁶ Dean, *Collaboration*, 66.

у школах різних районів Києва.⁵⁷ Наприклад, 1-ша навчальна сотня була створена при штабі поліції й базувалася на вул. Готській, 1. Курсанти першого випуску (1-ї сотні), що закінчили навчання влітку 1942 р., обійняли керівні посади в апараті української поліції упродовж 1942–1943 рр.⁵⁸ У серпні 1942 р. 1-шу сотню було розформовано, а її викладацький склад переведено до інших шкіл.

2-га навчальна сотня поліції розміщувалася у Подільському районі,⁵⁹ а 3-тя сотня – деякий час у Святошинському районі.⁶⁰ У документах згадано школу в Пущі-Водиці за назвою «Команда Кіршбаум»,⁶¹ проте достеменно не відомо, в компетенції якої вишкільної сотні вона перебувала.

Тривалість навчання поліцейських становила від 1 до 3 місяців.⁶² Напевно, період навчання залежав від того, кого саме потрібно готувати. Рядові шуцмани могли проходити навчання від двох до шести тижнів.⁶³

Командиром школи при штабі поліції (1-ї сотні) був поліцмайстер Шарницький, його помічниками – обервахмайстери Немерт і Майер. Станом на літо 1942 р. серед українських інструкторів і командирів були: Анатолій Кабайда, Володимир Гладич (пізніше зайняв місце начальника школи), Анатолій Гольба. Загальна кількість поліцейських навчальної сотні становила близько 120 осіб. Структура курсів була такою: відділи по 10 осіб («рій»),⁶⁴ взводи по 30 осіб («чота»),⁶⁵ роти зі 100 осіб («сотня»).⁶⁶ Взводи мали свою спеціалізацію: стрілецький, артилерійський, саперний. Курсанти займалися вправами зі зброєю, стройовою і тактичною підготовкою, кожного тижня слухали лекцію про дисципліну й поведінку поліцейського. Після закінчення школи вони отримували звання і або залишалися при поліцейській школі як персонал, або відправлялися для подальшого несення служби в райполіцію чи воснізовані батальйони.⁶⁷

Окрім нормативних курсів у школі, офіцери районних поліцій були зобов'язані проводити вишкіл з особовим складом під наглядом німецьких офіцерів. Наприклад, заступник Ярославської райполіції Вадим Макієвський, крім муштри та фізичних вправ, двічі на тиждень проводив

політичні лекції, метою яких було культивування проницьких, антисемітських і антирадянських поглядів серед працівників поліції. Особливу увагу Макієвський звертав на боротьбу проти радянських активістів і євреїв: *«Поліцейський повинен вести боротьбу з більшовиками, партизанами й всіма тими, хто бореться проти нового порядку, що принесла нам німецька армія. Поліцейський повинен виявляти, заарештовувати й доставляти в район поліції євреїв. Радянська влада більше не повернеться, Червона армія розбита»*.⁶⁸

Лише в серпні 1942 р. за наказом Гімmlера для допоміжної поліції з окупованих радянських територій розробили спеціальну шеститижневу програму навчання. У блоці курсу «політичного виховання» були теми, які мали підживлювати антирадянські, антисемітські і проницькі настрої. Викладали також стройову та бойову підготовку, обов'язки і права поліцейського тощо.⁶⁹

24 квітня 1943 р. за підписом коменданта німецької поліції Києва Ебеля було видано навчальний матеріал для німецького персоналу. Припускаємо, що цій події передувало рішення командування німецької поліції від 14 квітня 1943 р. про звільнення 92 співробітників української поліції через ненадійність.⁷⁰ Згідно з цим матеріалом, німці мали вибудовувати «позитивні робочі зв'язки» з українцями задля «плідної співпраці» й підтримання лояльності останніх.⁷¹ У програмі було описано основні етапи політичного виховання, що їх німецькі офіцери мали б роз'яснювати українським поліцейським. Зокрема, слід було: кожного тижня виголошувати інформацію про становище на фронті; наголошувати, що українці виступають за свій «народ та землю» (*Volk und Boden*); зазначати, що задля успіху у війні *«потрібно звільнити тил від комісарів та політруків»* тощо.⁷² Окрім цього, для українських поліцейських обіцяли ввести винагороди у вигляді власного земельного наділу.⁷³

* * *

Отже, питання організації роботи київської поліції цілком залежало від політичного курсу Третього райху. Загалом формування проходило за доволі типовою для окупованих територій СРСР схемою. Так само, як і поліція на інших захоплених радянських територіях,⁷⁴ українська

⁵⁷ ГДА СБУ, ф. 11, спр. 769, т. 6, арк. 15.

⁵⁸ Там само, ф. 5, спр. 59613, арк. 54.

⁵⁹ Там само, арк. 26–26 зв.

⁶⁰ Там само, ф. 11, спр. 769, т. 4, арк. 3.

⁶¹ Там само, ф. 5, спр. 50602, арк. 90.

⁶² Там само, спр. 59155, т. 1, арк. 60; спр. 59613, арк. 145.

⁶³ Там само, спр. 769, т. 4, арк. 2–3.

⁶⁴ Командирами взводів були ройові Добрянський і Павло Павлюченко.

⁶⁵ Командирами відділів були бунчужні Козлов і Миколай Шелест.

⁶⁶ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 59129, арк. 16 зв.–17 зв.

⁶⁷ Там само, ф. 5, спр. 50925, арк. 32–33; спр. 59155, т. 1, арк. 60.

⁶⁸ Там само, спр. 51178, арк. 15 зв.–16 зв.

⁶⁹ Оpubліковано в: Дерейко, *Місцеві формування*, 151–154.

⁷⁰ ДАКО, ф. Р-2320, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

⁷¹ Там само, арк. 27 зв.

⁷² Там само.

⁷³ Там само, арк. 27–27 зв.

⁷⁴ Про це див. працю Мартіна Діна.

поліція пройшла декілька етапів: від створення місцевими націоналістичними групами до поступового переходу під повний контроль німецької поліції.

Структура української поліції з часом дедалі більше нагадувала її німецький зразок. Створення у системі поліції мережі відтинків і власних воєнізованих сотень підтверджує цю тезу.

Керівний особовий склад київської поліції становили члени ОУН (м) і представники еміграції, а її рядовий склад – радянські громадяни. Чисельність поліції збільшувалася з огляду на потреби окупаційної влади. Поліцейський вишкіл хоч і відбувався, проте щодо його ефективності є сумніви. Політичні лекції не змогли припинити хвилю дезертирства, яка збільшувалася із наближенням Червоної армії до Києва.

Додаток 1. Районні відділи київської поліції⁷⁵

Номер і назва району поліції (без підрайонів)	Адреса комісаріату	Дата створення району поліції (та розформування)
№ 1, Шевченківський р-н	Велика Підвальна, 30б	20 жовтня 1941
№ 2, Подільський р-н	Воскресенська, 5	1 жовтня 1941
№ 3, Богданівський р-н	Пушкінська, 38	1 жовтня 1941
№ 4, Печерський р-н	Олександрівська, 25	Початок жовтня 1941
№ 5, Ярославський р-н	Велика Васильківська, 75	15 жовтня 1941
№ 6, Залізничний р-н	Безаківська, 33	10 жовтня 1941
№ 7, Володимирський р-н	Брест-Литовське шосе, 26	Жовтень 1941
№ 8, Святошинський р-н	Брест-Литовське шосе, 2	Початок жовтня 1941
№ 9, Софіївський р-н	Львівська, 91	1 жовтня 1941
№ 10, Куренівський р-н	Кирилівська, 149	1 жовтня 1941
№ 11, Дарницький р-н	Котовського 59а	23 жовтня 1941
№ 12, Київський р-н (область)	Тарасівська, 4	1 жовтня 1941 (31 січня 1942)

Додаток 2. Особовий склад поліції за районами⁷⁶

Район	Український комендант (станом на)	Чисельність поліцейських (станом на)
№ 1	Никитюк (жовтень 1941); Олекса Бурлій (з 9 листопада 1941)	16 (27 жовтня 1941)
№ 2	Кравчук (січень 1942); Василь Куценко (квітень 1942)	96 (червень 1943)
№ 3	Арсен Арсенів (січень 1942); Федір Березовський (квітень 1942)	?
№ 4	Володимир Буткевич (листопад 1941 – січень 1942); Хомічевський (квітень 1942 – квітень 1943)	51 (листопад 1941); Більше ніж 200 (березень 1942)
№ 5	Федір Березовський (січень 1942); Валентин Каштелянів (квітень 1942); Павло Кульчицький (грудень 1942). Комендант Деміївського підрайону – Поліщук (1941)	12 (жовтень 1941); Близько 150 (літо 1942)
№ 6	Хомчук (січень 1942); Лука Василенко (28 січня 1942 – вересень 1943)	145 (серпень 1942); 96 (червень 1943)
№ 7	Михайло Сердюк (січень 1942); Анатолій Одарченко (1942); Леонід Мойса (1943); Філінський (серпень 1943)	143 (серпень 1942); 84 (липень 1943)
№ 8	Бондура (січень 1942); Арсен Арсенів (квітень 1942 – вересень 1943)	75 (серпень 1943)
№ 9	Андрій Дзень (січень 1942 – липень 1942);	?
№ 10	Георгій Жуківський (січень 1942 – липень 1942); Гнат Купрійчук (грудень 1942). Комендант підрайону Пушчі-Водиці – Веніамін Олесницький (квітень 1942 – жовтень 1943)	?
№ 11	Яків Кірюшенко (1941); Василь Куценко (грудень 1941 – квітень 1942); Арсеній Мельничук (квітень 1942 – вересень 1942); Степан Зинь (1942–1943); Павло Кульчицький (вересень 1943)	15 (листопад 1941); 119, з яких 74 у підрайонах (1942)
№ 12	Лука Василенко (1941–1942)	?

⁷⁵ Складено на підставі: ДАКО, ф. Р-2320, оп. 1, спр. 2; оп. 1, спр. 10; ф. Р-2726, оп. 1, спр. 1; ГДА СБУ, ф. 11, спр. 768, 769.

⁷⁶ Складено на підставі особових справ: ГДА СБУ, ф. 5; ф. 11, спр. 768, 769; ДАКО, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 222; оп. 1, спр. 28.

Bibliographic References

- Browning, Christopher. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Collins, 1992.
- Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO). F. R-2320, op. 1, spr. 1 “Spysky politsaiv, taiemni instruksii ta raporty Kyivskoi okhoronnoi politzii (1943 r.),” 68 ark.
- DAKO. F. R-2320, op. 1, spr. 2 “Taiemni tsyrkuliary Kyivskoi okhoronnoi politzii. (1943 r.),” 79 ark.
- DAKO. F. R-2320, op. 13, “Spysok spivrobotnykiv slidchoho vid-dilu Ukrainskoi politzii. (1941–1943 rr.),” 26 ark.
- DAKO. F. R-2412, op. 1, spr. 28 “Prikaz po otdelu kul'tury i proshvshcheniya Kievskoy gorupravy o rezul'tatsh obsledovaniya muzeya. Spiski sotrudnikov muzeya i komendantov ohrannoji policii g. Kiev,” 6 ark.
- DAKO. F. R-2412, op. 2, spr. 222 “Sveden'ya ob organizatsii Shevchenkovskoy rajonnoj policii (1942),” 3 ark.
- DAKO. F. R-2726, op. 1, spr. 1 “Kniga prikazov po komande ohrannoji policii 1-1000. (2 yanvarya – 19 iyunya 1942 r.),” 58 ark.
- Dean, Martin. *Collaboration during the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44*. New York: Palgrave Macmillan, 2000.
- Dereiko, Ivan. *Mistsevi formuvannia nimetskoji armii ta politzii u Raikhskomisariati “Ukraina” (1941–1944 roky)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2012.
- Dilo* (Lviv), 1939, 27 travnia, 8.
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU). F. 5, spr. 26748 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Melnychuka A. M.,” 344 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 46829 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Pylypenka M. M.,” 124 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 50602 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Pavelko I. R. ta Tarasenko S. N.,” 400 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 50925 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Baronycha O. I.,” ark. 76.
- HDA SBU. F. 5, spr. 51178 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Makiievskoho V. V.,” 85 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 56699 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Chemerysa O. D.,” 126 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 59056 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Plokhyya M. O.,” 78 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 59129 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Atamanovskoho M. A.,” 74 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 59155, t. 1 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Shelesta M. A.,” 154 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 59280 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Koliiesnika A. P.,” 126 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 59613 “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Fedorenka O. Y.,” 161 ark.
- HDA SBU. F. 5, spr. 70029fp “Arkhivno-kryminalna sprava po zvyuvachenniu Kharchenka I. V.,” 155 ark.
- HDA SBU. F. 11, spr. 768, t. 8 “6-ya Zheleznodorozhnaya polciya,” 5 ark.
- HDA SBU. F. 11, spr. 768, t. 12 “Yyroslavskaya polciya goroda Kiev,” 18 ark.
- HDA SBU. F. 11, spr. 769, t. 3 “Agenutnyj material,” 122 ark.
- HDA SBU. F. 11, spr. 769, t. 4 “Policejskaya shkola Vyshkol,” 12 ark.
- HDA SBU. F. 11, spr. 769, t. 6 “Policejskaya shtabnaya sotnya,” 17 ark.
- Himmelraikh, Kost. *Spohady komandyra viddilu osoblyvoho pryznachennia “UPA-Skhid”*. Toronto: Litopys UPA, 1987.
- Kabaidda, Anatolii. “1941.” In *Kalendar-almanakh “Novoho shliakhu”*. Toronto: Novyi shliakh, 1991.
- Kachanovskyi, Ivan. “OUN(b) ta natsyystski masovi vbyvstva vlitku 1941 r. na istorychnii Volyni.” *Ukraina Moderna* 20 (2013): 215–244.
- Kucheruk, Oleksandr. “Pochatkovyi period diialnosti ukrainskoi politzii Kyieva u veresni-hrudni 1941.” <http://kmoun.info/2016/10/10/o-kucheruk-pochatkoviy-period-diyalnosti-ukrayinskoyi-politsiyi-kyieva-u-veresni-grudni-1941/>.
- Kyiv 1941 r. Babyn Yar: Spohady suchasnykiv*, edited by V. Danylenko, S. Kot. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2019.
- Kyiv u dni natsyystskoi navyaly: Za dokumentamy radianskykh spetssluzhb: Do 60-richchia vyzvolennia Ukrainy vid hitlerivskykh zaharbnikiv*, edited by T. Vronska et al. Kyiv; Lviv, 2003.
- Marchenko, Mykhailo. “Spohady chervonoarmiitsia. Pochatok viiny. 1941-i rik.” In *Kyiv 1941 r. Babyn Yar: Spohady suchasnykiv*, ed. V. Danylenko, S. Kot. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2019.
- Nakhmanovych, Vitalii. “Do pytannia pro sklad uchashnykiv karalnykh aktsii v okupovanomu Kyievi (1941–1943).” In *Druha svi-tova viina i dolia narodiv Ukrainy: Materialy 2-yi Vseukrainskoi naukovoji konferentsii, m. Kyiv, 30–31 zhovtnia 2006 r.* Kyiv: Zovnishtorhvydav, 2007.
- National Archives and Records Administration (NARA). T175, roll 235 “Meldungen aus den besetzten Ostgebieten, 1942,” 779 frames.
- NARA. T315, roll 1634 “213. Sicherungs-Division,” 1055 frames.
- NARA. T315, roll 2218 “454. Sicherungs-Division,” 1137 frames.
- Prusin, Aleksandr. “Ukrainskaya policiya i Holokost v general'nom okruge Kiev, 1941–1943: dejstviya i motivaci.” *Holokost i suchasnist. Studii v Ukraini i sviti* 1 (2007): 31–59.
- Radchenko, Yuri. “«We Emptied our Magazines into Them»: The Ukrainian Auxiliary Police and the Holocaust in Generalbezirk Charkow, 1941–1943.” *Yad Vashem Studies* 41, no. 1 (2013): 63–98.
- Rich, David. “Armed Ukrainians in L'viv: Ukrainian Militia, Ukrainian Police, 1941 to 1942.” *Canadian-American Slavic Studies* 48, no. 3 (2014): 271–287.
- Shliakhtych, Roman. “Uchast mistsevoi dopomizhnoi politzii u Holokosti na Kryvorizhzhii (1941–1942 rr.)” *Holokost i suchasnist* 1 (14) (2016): 75–88.
- Shtrayt, Kristian. “Oni nam ne tovarishchi...”: *Vermaht i sovetskie voennoplennyye v 1941–1945 gg.* Moskva: ANO “Russkoe istoricheskoe obschestvo”, 2009.
- Snaider, Timoti. *Kryvavi zemli: Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym*. Kyiv: Laurus, 2018, 492 s.
- Struve, Kaj. “Komanda osobogo naznacheniya «L'vov», ukrainskaja milicija i t. n. «Dni Petljury» 25–26 ijulja 1941-ogo goda.” *Forum novejshej vostochnoevropejskoji istorii i kul'tury* 1 (2017): 235–252.
- Tynchenko, Iaroslav. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921)*. Vol. 2. Kyiv: Tempora, 2011.
- Ukrainska politychna emihratsiia 1919–1945: Dokumenty i materialy*, edited by O. Lozyskyi, O. Bazhan, S. Vlasenko et al. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 2008.
- Ukrainske slovo* (Kyiv), 1941, 8 zhovtnia, 4 s.

D. Sytnyk

FORMATION OF THE UKRAINIAN POLICE IN KYIV (1941–1943)

The phenomenon of Soviet people collaborationism has become widespread during the Second World War. According to some calculations, the number of Ukrainians in the German police forces fluctuates within 100–150 thousand people. The total number of Soviet volunteers in the Wehrmacht and Waffen-SS calculated around 1.0–1.2 million people. There were no such precedents in history. Even after the collapse of the Soviet Union, modern Ukrainian historical society does not avoid negative connotations around “collaborationism”, neglecting fundamental “historical objectivism”. The local police was mainly studied through the prism of participation in the Holocaust.

Collaborationism studies at the regional level is a very promising area of scientific research at present. The existing historiography about the organization of the Kyiv police does not respond to the scientific needs, so the author drew attention to the factual side of the problem. In that case, the author of the article demonstrated the process of formation of the Kyiv police forces. The author tried to investigate the problems and specificity of the formation of departments of the Ukrainian auxiliary police in Kyiv in the context of the creation of the Nazi Germany administration, and corroborate the research thesis with sources and historiography material.

Submission of factual material pertaining to the organization of the Kyiv police forces will give a better understanding of the general tendencies of creation of similar police units in Reichskommissariat of Ukraine. The author made a deliberate mention of basic biographical information, as the commanders of the Kyiv police forces are unknown (except for the city police commanders). Outlining such information will help other researchers to find parts of biographies of famous members of the Ukrainian nationalist movement and emigration.

Keywords: Kyiv, collaborationism, Ukrainian auxiliary police, ukrainische Schutzmannschaft.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 11.03.2020